

Janusz Henzel

O NIEKTÓRYCH ODMIANACH GATUNKOWYCH NOWELI ROSYJSKIEJ
KONCA XVIII I PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU

Spośród licznych odmian typologiczno-gatunkowych noweli rosyjskiej końca XVIII i pierwszego trzydziestolecia XIX wieku dwie nie zostały dotąd dokładnie zbadane i nie posiadają wyróżników terminologicznych.

1

Strukturę typologiczno-gatunkową reprezentowaną przez nowelę Wilhelma Kächelbeckera Ado /1824/ można określić mianem *n o w e l i h e r o i c z n e j*. Jest ona bardzo silnie związana z poetyką klasycyzmu i spokrewniona pod wieloma względami z klasycystycznym poematem heroicznym¹.

Nowela Kächelbeckera, zamieszczona w pierwszym tomie almanachu "Mnie-mozina", opowiada o walce Estów z Kawalerami Mieczowymi; jej akcja toczy się w wieku XIII w Estonii i Nowogrodzie. Pisarz starał się ukazać w niewielkim objętościowo utworze epickim szeroki obraz stosunków między narodami krajów nadbałtyckich a niemieckimi rycerzami-zdobywcami, uchwycić istotę konfliktów narodowych, społecznych i religijnych charakterystycznych dla owej epoki i owego terytorium oraz poruszyć szereg problemów moralno-filozoficznych związanych z walką słabych przeciw silnym, ujarzmionych przeciw ciemnościom.

Kächelbecker - pisarz, który przeszedł na pozycje romantyzmu dopiero w latach trzydziestych i do momentu stworzenia noweli Ado był silnie związany z tradycjami klasycyzmu, najwidoczniej świadomie posłużył się klasycystycznymi zasadami obrazowania, kompozycji i stylu, pragnąc znaleźć wyraz artystyczny dla skomplikowanej i bogatej problematyki utworu.

Nowelę K chelbeckera cechuje monumentalno c, "posagowo c" bohaterów, będących ucieleśnieniem cnot /Estowie, Ado, Nor-Jurij, Maja/ albo wciele-
leniem zła /rycerz Ubald/, rezygnacja ze szczególowej analizy przeżyć po-
staci i wszechstronnej motywacji psychologicznej ich postępowania /w swo-
ich czynach bohaterowie kierują się z reguły poczuciem obowiązku/, brak
historyzmu w romantycznym rozumieniu tego pojęcia, w szczególności zaś
brak kolorytu epoki, złożonośc fabuły, bogatej w epizody, przy jednoczes-
nej zdawkowo ci relacji i niezróznicowaniu form podawczych, brak wielo-
funkcyjnego dialogu, podniosły, archaiczny koloryt stylistyczny narracji
autorskiej, retoryczno c wypowiedzi bohaterów.

Swoisto c kształtu artystycznego utworu może zilustrować taki np.
fragment, w którym mowa o zdobyciu zamku Ubalda przez księcia Mordwinów,
Purgasa, i powstańców-Estów:

Рыцари не успели обнажить мечи, как уже вторглась густая толпа Пургасовых
длинн воинов и мятежные поданные Убальда; их волатыми зрелись Ерий, Мая,
Михаил, исчезнувший из замка в день освобождения дочери авиноромского пус-
тытника, и уласный Адо, обезображенный полугодовым заточением, вооружен -
ный топором и оборвѣю оков своих. Первый пал певец, пораженный самми Пур-
гасом; думал ли потомок Каттов, возрастая среди виноградежиков своей от-
чизны, что погибнет от секиры уроженца приволажского? Михаил устремился на
Убальда; их чингалища завилась и звукнула, летт, прокзив перси своему на-
ставнику в военном деле, был им прозвен в тот же миг в перси же; оба пали;
Михаил испустил последнее дыхание; рыцарь восстал, но жизнь его еще не
покинула. Адо поверг на землю обмирающего от ужаса; вдруг кто-то отвел
смертоносный удар его; он оглянулся яростный и узрел Ерия; всмотрелся в
него, обьят изумлением, но снял с трепещущего инокѣ шуйцу, которою при-
давил его к помосту, готовясь искитить жизнь его.
- Сдайтесь - потом воскликнул инокѣ - сдайтесь, мужи саксонские! Спро -
тивление бесполезно: вы и ваши ратники вдсягѣро слабее нас! Отвечай вам
головов, что ваша жизнь, что честь жен и дочерей ваших будут для нас свя-
щенными.

Рыцари бросили мечи к ногам Ерия; мордва окружила безоружных².

Taka klasycystyczna w swej istocie nowela stanowiła na gruncie pro-
zy rosyjskiej zjawisko odosobnione, ale nie jedyne. Za pierwowzór noweli
heroicznej należy uznać, jak się wydaje, utwórkaramzina Marfa posadnica
/1803/. Jest to nowela o tematyce historycznej, której akcja rozgrywa się
w Nowogrodzie za czasów panowania Iwana III. Utwórk ten całkowicie mieści
się w ramach poetyki klasycyzmu. Jak stwierdza Gukowski, "Bohaterowie no-
wogrodzcy Karamzina [..] to bohaterowie antyczni w duchu poetyki klasy-
cznej i wspomnienia klasyczne wyraźnie ciążą na noweli"³.

Powstanie - i to w stosunkowo póznej fazie rozwoju karamzinowskiej
prozy fabularnej - utworu tak nietypowego dla twórczości najwybitniejsze-

go sentymentalisty rosyjskiego interpretować można jako podjęcie przez Karamzina próby wyjścia poza ramy noweli sentymentalnej, pozwalającej co prawda odtworzyć ogólny koloryt epoki, na tle której kształtują się losy czulej pary kochanków /nowela Natalia, córka bojarska. 1792/, ale nie stwarzającej możliwości przedstawienia ważkich konfliktów i procesów historycznych⁴.

Są podstawy, aby mniemać, że pisząc nowelę Ado Kūchelbecker opierał się na karamzinowskiej Marfie posadnicy. Nie przypadkiem właśnie ten utwór Karamzina uzyskał niezwykle pochlebłą ocenę w dzienniku pisanym przez Kūchelbeckera na zesłaniu, w okresie kiedy pisarz-dekabrysta znajdował się już na pozycjach romantyzmu. Pod datą 5 lipca 1832 r. znajdujemy następującą deklarację: "Marfa posadnica [..] to jeden z najlepszych utworów Karamzina. Zawsze tak myślałem i myślę teraz, przeczytawszy tę nowelę w «Wiestniku Jewropy»"⁵.

Nowela Kūchelbeckera Ado kontynuująca linię klasycystycznej noweli Karamzina Marfa posadnica zasługuje na uwagę i z innej przyczyny: była ona prawdopodobnie jednym ze źródeł inspirujących Mickiewicza w okresie kształtowania się koncepcji ideowej poematu Konrad Wallenrod. Mickiewicz przebywający od roku 1824 w Rosji niewątpliwie zapoznał się z treścią almanachu "Mniemozina", który - obok almanachu "Polarnaja Zwiezda" K. Rylejewa i A. Biestużewa - znajdował się w centrum uwagi kręgów literackich. Autor Grażyny nie mógł przejść obojętnie obok utworu opowiadającego o losach narodów nadbałtyckich ujarzmlonych przez cudzoziemskich ciemiężców, zwłaszcza że niektóre fragmenty noweli Ado mogły go nastawić polemicznie w stosunku do Kūchelbeckera. Rozbieżności mogły dotyczyć przede wszystkim potraktowania postaci Michaiła-Lotysza, którego Ubald wychował i nawrócił na wiarę chrześcijańską i który "zdradził" swego pana i okazał pomoc jego przeciwnikom - Estom. Postępek Michaiła został przedstawiony w noweli nie jako czyn zasługujący na uznanie, lecz przeciwnie - potępiony. Zwycięski książę Mordwinów, Purgas, stojąc nad trupem Michaiła, taki wydaje sąd o nim:

Этот неверный домохадец господина своего принял заслуженное возмездие; он первый встретил нас в бору Авиноромском и возвеселился о гибели своего благодетеля; он провел нас путями тайными, он ввел нас сюда на собственную смерть; если бы не наказал его будат Убальда, я бы велел его повесить на первой сосне в примор и в ужас всем предателям!⁶

Polemiczne stanowisko Mickiewicza mógł wywołać również inny fragment noweli Kūchelbeckera: scena, w której Nor kierując się zasadami rycer-

skimi i chrześcijańską maksymą "Miłujcie nieprzyjacioły wasze!" nie zezwala, aby Ado dopełnił zemsty nad Ubaldem.

Być może te właśnie sceny z noweli Ado dały Mickiewiczowi asumpt do rozmyślań i - jakby przeciwstawiając się zawartym w nich zasadom - poeta stworzył na analogicznym materiale tematycznym oryginalną koncepcję moralno-filozoficzną określaną mianem wallenrodyzmu. Nie należy oczywiście upraszczać zagadnienia i uważać poematu Mickiewicza za bezpośrednią polemikę z nowelą Kūchelbeckera; poeta polski mógł podchwycić i wyeksponować tylko jeden z wielu aspektów treściowych noweli Ado, z drugiej zaś strony nowela ta stanowiła zaledwie jedno z wielu źródeł inspirujących powstanie poematu i zawartych w nim koncepcji moralno-filozoficznych.

W związku z rozbieżnościami między Mickiewiczem a Kūchelbeckerem w kwestii dopuszczalnych dróg i środków walki z tyranem-ciemieżą warto zwrócić uwagę, że problem ten był rozpatrywany również w innych utworach epoki dekabrystowskiej, przybierając aktualne zabarwienie polityczne w warunkach walki z samowładztwem. W szczególności był on poruszany /i ujmowany w różny sposób w związku z radykalizacją światopoglądu pisarza/w nowelach o tematyce historycznej A. Biestużewa Zamek Wenden /1821/ i Zamek Eisen /1825/ związanych tematycznie - podobnie jak omawiane wyżej utwory Mickiewicza i Kūchelbeckera - z przeszłością narodów nadbałtyckich⁷.

2

Strukturę typologiczno-gatunkową, reprezentowaną przez utwór Aleksandra Biestużewa-Marlinskiego zatytułowany Zabito go /ОН БЫЛ УБИТ, 1835-1836/, można określić mianem *noweli lirycznej*. Utwór ten stanowiący perłę rosyjskiej prozy romantycznej jest, jak dotąd, mało zbadany. Czeka na uważną analizę sam tekst noweli, zniekształcony w wielu miejscach w pierwszym wydaniu i przedrukowywany do dziś z poważnymi usterkami⁸. Nie zostały jeszcze należycie docenione wartości ideowo-artystyczne tego utworu, jego oryginalność i nowatorstwo, jego miejsce w historii romantyzmu rosyjskiego.

Nie będąc w stanie zająć się w ramach niniejszego artykułu szczegółową analizą noweli Zabito go, pragnę wskazać jedynie na jej istotne właściwości typologiczno-gatunkowe. Nowela stanowi rozbudowane wynurzenie liryczne; jest pozbawiona fabuły. Narracja o silnym zabarwieniu lirycznym prowadzona jest w pierwszej osobie i oprawiona w ramę urywków z pamiętnika. Bohaterem utworu jest młodzieniec obdarzony dumną, poetyczną naturą i przeżywający tragiczny konflikt ze światem, samotny i nie rozumiany przez otoczenie. Jego gorączkowe rozmyślenia i burzliwe uczucia, przerzucanie się od uniesienia do depresji, od łagodnego smutku do bez-

nadziejnej rozpaczcy zajmują w noweli główne miejsce. Środki kompozycyjne są w zupełności podporządkowane celowi zobrazowania stanów psychicznych, przeżyć, marzeń i dążeń bohatera.

Gatunek noweli lirycznej, którym posłużył się Biestużew-Marlinski, był stosowany w Rosji, aczkolwiek bardzo rzadko, już w prozie końca XVIII wieku. Należy tu wymienić przede wszystkim Poranki zakochanego W. Lowszyna /1779/, a następnie Godziny zamyślenia J. Galinkowskiego /1799/. Szczególnie interesujący jest pierwszy z wymienionych utworów; stanowił on przejaw wczesnego sentymentalizmu rosyjskiego i odegrał, jak się wydaje, ważką rolę w rozwoju prozy rosyjskiej, sprzyjając – dzięki subiektywno-lirycznemu charakterowi narracji – ukształtowaniu się na gruncie rosyjskim wyrafinowanego stylu sentymentalnego, zdolnego do odtworzenia ulotnych nastrojów i różnorodnych odcieni przeżyć bohaterów. Do gatunków noweli lirycznej należy również niewątpliwie Dziennik jednego tygodnia Radiszczewa. Utwór Radiszczewa, w przeciwieństwie do prób Galinkowskiego, a zwłaszcza Lowszyna, nie mógł jednak wpłynąć na przebieg procesu literackiego, ponieważ ukazał się drukiem znacznie później, dopiero po śmierci jego autora.

Sentymentalno-romantyczna nowela liryczna i klasycystyczna nowela heroiczna nie zdobyły szerszej popularności wśród pisarzy rosyjskich końca XVIII i pierwszego trzydziestolecia XIX wieku, stanowiły jednak odrębne zjawisko, wyraźnie rysujące się na tle ówczesnej twórczości literackiej i dlatego zasługują na uwagę i na przyznanie im określonego miejsca w systemie gatunków prozy rosyjskiej tego okresu.

P R Z Y P I S Y

¹ O istocie poematu heroicznego zob. A. H. Соколов, Очерки по истории русской поэмы XVIII и первой половины XIX века, Moskwa 1955, Издательство Московского Университета, s. 10-12, 153-187 i in.

² В. К. Квхельбекер, Адо, "Мнемозина", 1824, ч. I, s. 155-156.

³ Г. А. Гук ов с к и й, Н. М. Карамзин. [?/] История русской литературы, Из-во АН СССР, т. V, Москва-Ленинград 1949, s. 69.

⁴ Zob. J. H e n z e l, Proza Aleksandra Biestużewa-Marlinskiego w okresie Petersburskim, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 39-42.

⁵ Дневник В. К. Квхельбекера, Ленинград 1929, s. 64.

⁶ В. К. Квхельбекер, Адо, "Мнемозина", 1824, ч. I, s. 157-158.

⁷ Zob. J. H e n z e l, op.cit., s.129-131.

⁸ Zob. Я. Г е н ц е л ь, О текстологических недостатках нового издания сочинений Вестужева-Марлинского, «Русская литература», 1961, № I, s.137-138.

Януш Генцель

О НЕКОТОРЫХ ЖАНРОВЫХ РАЗНОВИДНОСТЯХ РУССКОЙ ПОВЕСТИ КОНЦА XVIII - ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье рассматриваются две жанрово-типологические структуры, появившиеся в русской литературе в конце XVIII - начале XIX века и представленные отдельными произведениями в эпоху романтизма.

Первую из них автор статьи предлагает назвать героической повестью и отмечает ее классицистскую природу, родство с героической поэмой. К данному жанру автор статьи относит карамзинскую Марфу Посадницу и повесть В.А.Жухельбекера Адо.

Второй жанровой разновидностью, рассматриваемой в статье, является лирическая повесть. Этим термином автор предлагает назвать произведения такие как Утренники влюбленного В.Левшина, Часы задумчивости Л.Галинковского, Дневник одной недели Радичева, а также шедевр русской романтической прозы, повесть А.А.Вестужева-Марлинского Он был убит.

Анализируя повесть Жухельбекера Адо автор статьи выдвигает гипотезу о том, что она явилась одним из источников, инспирировавших возникновение поэмы Мицкевича Конрад Валленрод.

Janusz Henzel

ON SOME VARIETIES OF THE SHORT STORY GENRE IN RUSSIAN LITERATURE
OF THE LATE EIGHTEENTH AND EARLY NINETEENTH CENTURIES

The article deals with two structures of genre typology which were disseminated in Russian literature in the late eighteenth and early nineteenth centuries and were represented by a number of literary works of the Romantic Age.

The first of these structures the author of the article proposes to define by the term heroic short story; he points out its classicist nature and its affinity with the heroic poem. The author includes into this genre N. Karamzin's short story Marpha posadnica and W. Kūchelbecker's story Ado.

The second genre variety examined in the article is the lyrical short story. The author's suggestion is that this term should be applied to works like V. Levshin's A Lover's Mornings, Y. Galinkovsky's Hours of Meditation, A. Radishchev's Memoirs of One Week, as well as to a masterpiece of Russian Romantic prose, A. Bestuzhev-Marlinsky's short story He Was Killed.

On analysing Kūchelbecker's short story Ado the author sets forth his hypothesis that it was one of the sources of inspiration for Adam Mickiewicz's poem Konrad Wallenrod.